

प्रकरण - ७ वे

स मा रो प

श्रीसमर्थ रामदासकृत कस्माष्टके आणि आनंदवनभुवन यांचे विवेचन करण्याचा प्रस्तुत प्रबंधिकेत प्रयत्न केला आहे. कस्माष्टकातून आणि आनंदवनभुवन यातून समर्थांच्या व्यक्तिमत्त्वाचे दोन पैलू आपल्याला दिसून येतात.

कस्माष्टकांमधून हळवे, भावनाशील, प्रेमळ, दयाळू असे समर्थ आपल्यासमोर उभे राहतात. भक्ती क्शी करावी? भक्ती करण्यासाठी मन कसे हवे, अंतःकरणवृत्ती क्शा हव्यात याचे मूर्तीमंत उदाहरण म्हणून समर्थांक्डे पाहता येते. वैयक्तिक दुःखामधून वैराग्य निर्माण झाले आणि त्याला प्रयत्नांची जोड मिळाल्यावर इच्छित फल प्राप्त झाले. अशी एकूण समर्थांची स्थिती आहे. बारा वर्षे श्रीरामाची आळवणी आर्त मनाने, व्याकुळ अंतःकरणाने केल्यानंतर श्रीरामाचे दर्शन घडले आहे. कस्मांमूर्ती राम हीच कस्माष्टकांमंगील प्रेरणा आहे. त्याचबरोबर स्वसंगपरित्याग करून, मनातील सर्व विकार बाजूला साकून अत्यंत प्रेमळ, दयाळू, हळव्या हृदयाने समर्थ रामाला शरण गेले आहेत. बारा वर्षांनंतर समर्थांची तमःशय्या फळाला आली आहे. रामाचे दर्शन झाले, आत्मसाक्षात्कार झाला. ज्यासाठी सर्व खटाटोप चालला होता

ते उद्दिष्ट पूर्ण झाले, आणि छोटा नारायण " समर्थ रामदास " या पदाला पोहोचला. परंतु आपल्याला मिळालेल्या या ज्ञानाचा सिध्दीचा उपयोग स्वतःच्या स्वार्थासाठी त्यांनी केला नाही तर देशभ्रमंती करून शोचनीय अशी समाजस्थिती पाहिली आणि समाजाचे दुःख दूर करून समाजामध्ये -

" आनंदवनभूवन " निर्माण व्हावे, "रामराज्य" यावे यासाठी प्रयत्न सुरु केले.

" आनंदवनभूवन " या काव्यामधून अशा भाषी रामराज्याचे चित्र दिसून येते. " आनंदवनभूवन " हे समर्थांना पडलेले भविष्यकालीन, सत्याधिष्ठित स्वप्न आहे. सामान्य लोकांची स्वप्ने सामान्य असतात तर समर्थांसारख्या अलौकिक, अविद्धतीय पुण्यांची स्वप्ने अलौकिक, अविद्धतीय असतात. समाजातील दुःख, दारिद्र्य, अनिती, अत्याचार, नाहीसे होऊन सर्व लोक सुखी, व्हावेत, धर्माला, अध्यात्माला महत्त्व प्राप्त व्हावे, सर्व कला, विद्या, जुनी काव्ये यांना उर्जितावस्था यावी, न्यायी, प्रेमळ, उदार राजा निर्माण व्हावा, शत्रूंचा बंदोबस्त व्हावा, निसर्गाची कृपा व्हावी, सर्व देवदेवतांनी तृप्त होऊन, राजाला, प्रजेला आशीर्वाद द्यावेत असे हे भव्य स्वप्न समर्थ पहात आहेत. आपली व महाराष्ट्राची कुलदेवता तुळजाभवानीला सांबंढे घालत आहेत. शिवरायांना आशीर्वाद देवून क्षात्रतेज, बळ देण्याची

बळ देण्याची विनंती करतात. समर्थांच्या मानसीच्या देवता म्हणजे धनुर्धारी राम, महाशक्तीशाली हनुमंत, रणचंडिका - तुळजाभवानी अशा आहेत. देवतांनाही याच स्वस्पात समर्थ पाहतात. कारण ती त्याकाळाची, समाजाची गरज होती. सशस्त्र क्रांती, युध्द याशिवाय पर्याय नव्हता. वानरसेनेने श्रीरामाला जसे सहाय्य केले तसे सहाय्य मावळ्यांनी शिवरायांना करावे अशी गुप्त राजकारणाची सूचना ते वैराग्याच्या वेष्टनातून सांगतात. कारण शत्रूच्या लक्षात याचा मतीतार्थ येऊ नये. राजकारण, राज्यधर्म, सेवकधर्म, अध्यात्माचे महत्त्व अशा सर्व गोष्टींवर समर्थांनी येथे प्रकाश पाडला आहे.

या दोन प्रकरणांचा आजच्या काळाशी संदर्भ जोडायचा झाल्यास कस्पाष्टकांतील प्रेमळ, दयाळू, कस्पा, सामाजिक स्थितीचे भान या गोष्टी आजच्या समाजाची गरज आहेत कारण आज विज्ञानयुगाने नवनविन शोध जरी लावले असले तरी माणसांची मने जोडणारा शोध मात्र अजून लागलेला नाही. परस्परांवर प्रेम, विश्वास, स्नेहभावनेनेच ती जोडली जाणार आहेत. समाजामध्ये परोपकार, माणुसकी, आपुलकी, स्नेह निर्माण व्हायला हवा, स्वार्थबुद्धि दूर ठेवून सर्वांना बरोबर घेऊन जाणारे नेतृत्व हवे, नीतीमत्ता हवी. या सर्व जीवनमूल्यांची गरज आजच्या अस्थिर बनत चाललेल्या समाजाला हवी आहे. ती आपल्याला समर्थांच्या

कसणाडटकातून आणि त्यांच्या " समर्थ " अशा व्यक्तिमत्वातून शोधता येतील. अशाप्रकारे प्रेम, विश्वास, आपुलकी, जिव्हाळा, या स्नेहगुणांची प्रतिष्ठापना मानवी मनामध्ये झाली की समर्थांचे " आनंदवनभुवन " स्थापन व्हायला वेळ लागणार नाही. सुखी, समृद्ध असे समर्थांच्या स्वप्नातील " रामराज्य ", " आनंदवनभुवन " निर्माण व्हावे ही आजच्या समाजाची, काळाची गरज आहे. " जुनं ते तोनं " या म्हणीप्रमाणे प्राचीन संतसाहित्यातून, समर्थ साहित्यातून हाच संदेश, हाच विचार आपण घेतला आणि समर्थांसारखे संघटन कौशल्य अंगी बाणवले तर समर्थांचे हे स्वप्न खरे ठरेल यात शंका नाही.

पुन्हा एकदा समर्थांच्या स्मृतीला आणि सर्व गुरूजनांना अभिवादन करून प्रबंधिकेचा हा प्रयत्न इथे पूर्ण करते.

०००००